

George Lakoff, Mark Johnson: Metafory, kterými žijeme
konspekt

vypracoval
Branislav Čuchran

Metaforický pojmový systém

Metaforou rozumíme „*chápaní a prožívání jednoho druhu věci z hlediska jiné věci*“. Metafora je struktura, které strukturuje jak pojem, tak i jazyk a činnost. Lidské myšlení probíhá metaforicky, odsud metaforu chápeme především ve významu „*metaforický pojem*“. (str. 15-18)

Systematičnost je vlastní jak metaforickým pojmům, tak jejich jazykovým výrazům – to že, se užívá právě určitých výrazů, není náhoda, nýbrž systém. Např. metafora „*spor je válka*“ užívá slov: zaútočit, obhájit, strategie, vítězství... Systematické propojení mezi jazykovým výrazem a pojmem umožní na základě jazyka zkoumat pojem samotný. (str. 19-21)

To, že pojem je strukturován metaforou, znamená také, že některé aspekty pojmu **zvýrazní**, čímž jiná **zakryje**. Pojem lze určitým způsobem systematicky rozšířit, ale jiným způsobem zase nikoli. (str. 22-25)

Dílčí charakter metaforické strukturace se projevuje několika způsoby. Nevyužité části metafory můžou přesahovat do „*imaginativní metafory*“, tedy již za hranicemi přímého jazyka, např. u metafory „*teorie jsou budovy*“ máme přebytek „*jeho teorie má tisíce malých pokojíčků*“. Jiným případem imaginativní metafory jsou rozšíření použité části metafory o nový rozšiřující obsah anebo vytvoření novátorské metafory „*nikoli pro strukturaci části našeho normálního pojmového systému, nýbrž pro nový způsob myšlení o něčem*“, např. „*klasické teorie jsou patriarchové, kteří zplodili mnoho dětí, jež se mezi sebou neustále bijí*“. (str.70-71)

Jsou zde určité okrajové, **méně živé metafory**, z nichž jenom jedna nebo málo částí se užívá v pojmovém systému, např. metafora „*člověk je hora*“. Z tak málo částí metaforického využití není ani možno usuzovat na systematickou interakci s jinými metafory, maximálně jsou jejich rozšíření námětem pro humor či pro zdroj novátorských metafor. (str. 72-73)

Pojmy zčásti se vynořující přímo ze zkušenosti, zčásti metaforické jsou také součástí pojmového systému. Nejsou ani přímou zkušeností jako „*nahoře-dole*“ ale ani úplně metafory založené na zkušenosti. Takovým je např. pojem „*příčinné působení*“. Dle Piageta se děti učí příčinnosti při manipulacích s předměty, např. otočení vypínačem či otevření dveří – avšak tyto činnosti nejsou stejné, mají pouze společné rysy, prototypické vlastnosti. Ani tyto vlastnosti jako pojmy nejsou nerozložitelné atomické pojmy, ale je možno jich vždy rozložit a analyzovat. (str. 86-89)

Prototypické jádro určitého pojmu vyvěrajícího přímo ze zkušenosti může mít více speciálních případů. Např. metafora „*příčinného působení*“ má jádro „*přímá manipulace*“, ale může se specializovat do metafory „*předmět vychází z látky*“ stejně jako do „*látka vstupuje do předmětu*“ či „*tvorba je zrození*“. I jádro „*přímá manipulace*“ je jenom větším celkem – „*neomezeně analyzovatelným gestalem*“. (89-93)

Orientační metafora

Orientační metafora „*organizuje celý systém pojmů, a to všechny vůči sobě navzájem*“. Tyto metafory vyplývají z toho, že naše tělo je vždy nějak orientováno a nějakým

způsobem funguje. Příklad: „*více je nahoře, méně je dole*“ plyne ze zkušenosti, že věci kladené na sebe tvoří vyšší hromadu. Většina základních pojmů je organizována dle orientačních metafor. (str. 26-30)

Kulturní hodnoty jsou koherentní s orientační metaforickou strukturou nejzákladnějších pojmů. Například: „*budoucnost bude lepší*“ je koherentní s „*budoucnost je nahoře*“ a „*dobry je nahoře*“. V případě konfliktů metafor je konflikt hodnot vyřešen na úkor metafory se slabší prioritou, například v případě růstu inflace se strukturuje dle „*více je nahoře*“ nikoli dle „*dobry je nahoře*“. Rozdílné hodnotové názory rozličných skupin společnosti sice vyjadřují vlastní definici dobrého, ale vespolek se řídí jednotnými významnými metaforami. (str. 35-38)

Ontologická metafora

Ontologická metafora je založená na zkušenosti s ohraničenými předměty i vlastním tělem. Účelem těchto metafor je vypořádat se s určitými zkušenostmi racionálním způsobem - odkazovat se na něco, identifikovat nějaké aspekty či příčiny, kvantifikovat něco či alespoň „*věřit že ji rozumíme*“. Například: výrok „*moje inteligence dnes prostě nefunguje*“ je výrazem metafory „*vědomí je stroj*“. (str. 39-43)

Metafory nádob jsou ontologické metafory, jež se projevují v našem chápání území či zorného pole jako něčeho ohraničeného s orientací „*uvnitř-vně*“. Stejně dobře se užívá metafory nádoby pro události, činnosti, děje či stavy, například: „*už vypadl ze závodu*“. (str. 43-46)

Personifikace jsou metafory, které pracují s nelidskými entitami na základě lidské bytosti. Například: metafora „*inflace je protivník*“ vyjadřuje jednak původ a příčinu postižení inflace a jednak strategii boje proti ní atd.... (str. 47-48)

Metonymie je metaforické užívání „*jedné entity k tomu, aby odkazovala na jinou, která má vůči ní jistý vztah*“, například: výraz „*akryl si získal celý svět*“ vyjadřuje radostného užívání akrylových barev. Synekdocha je metaforou, u které část zastupuje celek, například: „*naše strana potřebuje novou krev*“. Metonymie primárně na rozdíl od prosté metafory představuje zastupování jedné entity jinou, ale představuje také určitý specifický způsob pochopení. Metonymie vniká typicky na mnohem silnější a primárnější zkušenosti než metafora. (str. 49-54)

Strukturní metafora

Strukturní metafora, nad orientační a ontologickou metaforu (i když je strukturní metafora využívá), se vyznačuje mnohem jemnější a vymezenější strukturou. Metafory jako například: „*spor je válka*“ jsou již pevnou součástí pojmového systému kultury, v níž žijeme. (str. 79-86)

Koherence

Multidimenzionální gestalt chápeme jako určitou organizaci pojmu do dimenzí. Tak chápeme zkušenost jako gestalt, jako strukturovaný celek, nadto více jako metaforický strukturovaný celek. Například: zkušenost rozhovoru má tyto dimenze s možnými prvky: účastníci

(mluvčí), součásti (repliky, otázky), fáze (úvod, závěr), lineární posloupnost (střídání rolí), příčinné působení (reakce na dotaz), cíl (udržet konverzaci). (str. 94-97)

Koherence nastává, když se jeden pojem překrývá s druhým na základě jejich multidimenzionální struktury, lépe řečeno že jeden zkušenostní gestalt je v souladu s jiným, že dimenze jedné zkušenosti jsou v souladu s dimenzí jiné. Pojem je pro nás gestalt, který specifikuje jisté dimenze, přičemž vztah pojmu a zkušenosti chápeme tak, že „*pro každou z dimenzí existuje korelace mezi pojmem a aspekty aktuální činnosti*“. Např. metafora „*spor je válka*“ chápeme tak, že se k pojmu „*rozhovor*“ přidávají další prvky včlenitelné do pojmu „*válka*“, např. pro určité dimenze rozeznáváme nové prvky : součásti (útok, obrana, plán), cíl (vítězství)... Spor je zde subkategorií rozhovoru, protože se jedná o „*tentýž druh činnosti a dostatečný počet týchž strukturních rysů*“. (str. 97-102)

Vnitřní systematicčnost orientační metaforý znamená, že případy jejího užití nejsou náhodné, nýbrž ve smyslu koherence systematické . Např. v rámci metaforý „*šťěstí je nahoře*“ se užívá pro pocit štěstí věty „*jsem v povznesené náladě*“, takže pak systematicky se neuvžívá výrazu „*nálada se pozvedla*“ pro vyjádření zesmutnění. (str. 31)

Vnější systematicčnost orientační metaforý znamená, že mezi metaforý existuje systém. Např. „*dobrý je nahoře*“ je koherentní se „*šťastný je nahoře*“ i „*zdravý je nahoře*“. (str.31)

Zkušenostní báze znamená, že metaforu možno pochopit jen na základě zkušenosti (str. 32)

Metaforický důsledek je zdrojem, odkud se objevuje vnitřní systematicčnost metaforý, tedy odkud se propojení všech případů jednotlivé metaforické strukturace jeví smysluplné. Např. „*spor je cesta*“ má za důsledek že, „*spor (cesta) vymezuje dráhu*“ stejně jako „*dráha sporu (cesty) je povrch*“. Metaforický důsledek je i zdrojem koherence mezi dvěma různými metaforickými strukturacemi jednoho pojmu, např. „*spor je cesta*“ a „*spor je nádoba*“. Nakonec metaforický důsledek, který je průnikem libovolného počtu metafor (spor je cesta, nádoba, budova) je stejně tak koherentní napříč všemi metaforami, díky společným důsledkům jako je obsah, povrch, hloubka... Různé strukturace jednoho pojmu slouží různým účelům, pak tedy průnik účelů je i průnikem koherencí. (str. 103-121)

Metaforická kontradikce jako zdánlivá nekoherence, např. pro vyjádření minulosti „*to je už za námi*“, avšak i kontradicky „*v předcházejících dnech*“, zde narážíme ne problém vpřed-vzad u metaforý „*čas je pohybující se předmět*“. Avšak první případ je čas pohybující se vzhledem k člověku, druhý případ je čas vůči času. Konsistence projevující se předozadní orientací a stejnými výrazy je ale zachována. (str. 55-57)

Konsistence je něco jiného než koherence. Koherence znamená, že metaforý „*zapadají do sebe*“, ale konsistence nadto že jde o „*jednotlivý obraz*“. Např. cesta vlakem a cesta lodí není konsistentní, ale jsou koherentní v rámci metaforý cesty např. „*láska je cesta*“. (str. 58-60)

Pojmové teorie

Abstrakční teorie rozumí stejně znějícím slovům tak, že jsou „*speciálními případy téhož velmi abstraktního pojmu*“. Avšak speciálně u orientačních metafor se nezdá, že by

množství pojmů mělo stejný abstraktní původ např. v souvislosti s nahoře-dole. Dále nedělá rozdíl mezi metaforami tvaru A je B a tvaru B je A, stejně jako zde uniká pozornosti, že jeden z pojmů je více zkušenostně vyhraněný než ten druhý. Dále nereflektuje, že rozdílné metafory mohou vyjadřovat rozdílné aspekty téhož pojmu. Vůbec ignoruje skutečnost, že existuje vnitřní i vnější systematickosti metafor . (str. 123-126)

Homonymická teorie rozumí stejně znějícím slovům tak, že jsou to dva rozdílné pojmy. Silný přístup nepřipouští jakýkoliv vztah, slabý přístup tvrdí, že jsou jisté podobnosti mezi dvěma pojmy, ale že to nesvědčí o metaforickém vztahu mezi nimi, avšak přítomnost pouhé podobnosti např. mezi „*nahoru*“ a „*štěstí*“ lze ztěžší vyložit. Tyto teorie neumí vysvětlit systematickosti vnitřní i vnější ani rozšiřování části metafor. (str. 126-130)

Definice pojmů v běžném pojetí se chápe jako „*charakteristika věcí, které jsou inherentní pojmu samému*“. Metaforický přístup ale zdůrazňuje, že jde o to, jak lidé rozumí určitému pojmu. Metafory umožňují pochopit jeden zkušenostní gestalt na základě jiného. „*Pojmy vystupující v metaforických definicích jsou právě ty pojmy, které odpovídají přirozeným druhům zkušeností*“ (láska, čas), stejně jako „*pojmy, kterých se užívá v metaforických definicích k definování jiných pojmů*“ (cesta, jídlo...) Takže na rozdíl od standardní definice, která je založena na výčtu inherentních vlastností, metaforický teorie navíc uznává i definici na základě interakčních vlastností, protože zkušenost se zakládá na interakci se světem (str. 131-138)

Kategorizace věcí dle Roschové je založena na prototypch. Prototyp není ani tak tvořen jadernými vlastnostmi jako spíše interakčními – vjemovými, funkčními, motorickými. Tyto kategorie jsou otevřené, jako ploty „*hedges*“ poukazují na prototyp „*par excellence*“. (str.138-141)

Vliv metafor

Korespondence mezi formou a významem v jazyce jsou „*spíše logické než arbitrární*“. Parafraze není možná, protože změna větní stavby mění i význam. Metafory dávají význam formě. Mluvení je časový sled myšlenek a čas je metaforicky strukturován podle prostoru. Věty a jejich forma zápisu se ukazuje jako ovlivněna prostorovou metaforou. Takže máme „*více formy je více obsahu*“, když se slova ve větě nebo písmena v slově vedle sebe množí („*běžící*“). Máme „*blízkost je síla účinku*“, když jsou si některá slova vedle sebe blízko a tedy jejich účinek na sebe je mnohem větší. Máme zde další metafory jako „*nejbližší je první*“ nebo „*nástroj je společník (já a moje stará medvědobijka)*“ či „*nástroj je průvodce*“. Zvedání intonace v otázce může být aplikací metafor „*neznáme je nahoře*“. (str. 142-154)

Tvůrčí (nekonvenční) metafor stejně jako konvenční strukturují naši zkušenost, pokud jsou důsledky metafor koherentní s touto zkušeností. Např. metafora „*láska je umělecké dílo*“ některé rysy lásky zdůrazňuje, jiná zakrývá, vyplývají z ní specifické aspekty lásky, dodává pojmu nový význam, poskytuje zpětnou vazbu pro posouzení vlastního chování, význam je kulturně podmíněn. Nová metafora vytváří novou skutečnost, protože zkoumání světa je vždy pojmově založeno. (str. 155-163)

Podobnosti různých věcí nemusí být nutně založeny na reálných korelacích, ale můžou být založeny na metaforách. Tyto metafory totiž ovlivňují náš systém kategorizace i naší zkušenost. Jedině tak lze vysvětlit podobnosti mezi časem a penězi (ontologická m. přes

substanci) či mezi myšlenkou a jídlem (strukturní m.) či láskou a uměleckým dílem (nová m.). Pojmové metafory nejsou věcí jazyka, ale jsou založeny na „*zkušenostním souvívání a zkušenostní podobnosti*“ (str. 164-172)

Metafora ovlivňuje činnost. Víme, že metafora některé aspekty zkušenosti zvýrazňuje a koherentně organizuje. Zaměření se na nějaký aspekt umožní rozumět tomuto aspektu jako pravdivému, ovšem pouze relativně vzhledem k metafoře (př. Zvítězila Carterova administrativa ve velké energetické bitvě?). Metafory mohou vytvářet skutečnosti, „*zejména skutečnosti společenské*“ takže jsou „*průvodcem pro budoucí činnosti*“. Tyto činnosti navíc zpětně potvrzují koherenci s metaforou. (str. 173-175)

Pravda

Závažnost problému pravdy spočívá v tom, že pravda nám pomáhá orientovat, fungovat a přežít ve světě. V prostředí, kde převládá mýtus objektivismu hrozí nebezpečí, že skupina lidí, která vytváří metafory, může v dané kultuře „*definovat, co se chápe jako pravdivé*“, tedy jako absolutně pravdivé. Pravda se zakládá na porozumění světu, ale toto porozumění má metaforickou povahu. Porozumění se zakládá na kategorizaci věcí a zkušeností. Kategoriemi můžou být i gestalty, dimenzím nějakého gestaltu přisuzujeme vlastnosti, které jsou pro danou kategorii zdůrazněny a pomíjíme ty, které jsou vedlejší. Každé tvrzení je založeno na kategoriích, které si pro toto tvrzení vybíráme. „*Pravdivost tvrzení závisí na tom, zda kategorií použité při tvrzení vyhovují, pravdivost tvrzení bude vždy relativní vzhledem ke způsobu, jak je kategorie chápána, pokud jde o naše záměry v daném kontextu*“ (str. 176-182)

Chápání věty jako pravdivé znamená, že větě i dané situaci porozumíme a že naše chápání této věty a této situace je v souladu. To ale také znamená, že v procesu porozumění můžeme provádět různé projekce ať už orientační či entitní na věci, které takovou povahu nemají, stejně jako to znamená, že za touto větou se schovává celé pozadí gestaltů či prototypů, na jejichž základě větě rozumíme. S chápáním metafory se to má stejně, akorát zde ještě je prvek chápání jedné věci na základě jiné. (str.183-196)

Rozdíl mezi pravdou experiencalistů a pravdou objektivistů je v tom, že první teorie zdůrazňuje, že není možné „*podat výklad pravdy o sobě, nezávisle na lidském porozumění*“, ale že pravda je vždy věcí porozumění a že porozumění je vždy zasazeno do koherentního pojmového systému a že pojmový systém se vynořuje vždy ze zkušenosti. Tedy lidé s odlišnými pojmovými systémy mají jiný soubor pravd. (str. 196-201)

Mýty objektivismu a subjektivismu

Mýtus objektivismu tvrdí, že svět se skládá z předmětu a že zkušeností poznáváme inherentní vlastnosti těchto předmětů a to na základě kategorií a pojmů s pevným významem, které jim odpovídají. Existuje tedy objektivní realita a lidé se mohou objektivně vyjadřovat. Metafory jsou nežádoucí, neboť jejich význam není jasný, jak míní i Hobbes nebo Locke. Objektivita je dobrá, užitečná a racionální. (str. 202-205)

Objektivistická tradice vychází jak z myšlenek racionalismu tak i z empirismu. Obě teorie se domáhají absolutní pravdy, rozdíl je pouze v metodě. I Kant svojí syntézou racionalismu a empirismu předpokládá, že všeobecné smyslové poznání jenž podléhá univerzálnímu rozumu vede k univerzálnímu poznání. (str. 213-215)

Význam je v rámci této teorie objektivní a pokud jde o význam věty, ten je objektivní, pouze a právě pokud lze rozumět podmínkám, za kterých je tato věta pravdivá či nepravdivá. Význam musí být objektivní v tom smyslu, že je nezávislý na člověku ať už provádí cokoliv, tedy že je „*odpoután od tělesné schránky*“, význam je také nezávislý na kontextu. Dále předpokládá, že jazykový výraz může přímo odpovídat předmětu, bez ohledu na porozumění, z čeho plyne kromě jiného, že gramatika se dá zkoumat nezávisle na porozumění či významu. Teorie významu jsou zde jako teorie stavebnic – svět je složen ze stavebnicových kostek, každá část má své inherentní vlastnosti a pevně určené vztahy k jiným. Avšak dle relativistického objektivismu význam a tedy i pravda je relativní vzhledem k nějakému jazyku. Také zavádějí pojem „*význam mluvčího*“, kterým se vysvětluje, jak určitý doslovný objektivní význam věty může být v kontextu potlačen, jak je tomu např. u sarkasmu. (str. 213-224)

Vzhledem k metafoře - objektivismus neumožňuje existenci metaforického pojmu a tedy ani konvenční metafory, metafora je pouze věcí jazyka a to z hlediska abstrakce nebo homonyma. Podobnost by teda musela zahrnovat dobře definované inherentní vlastnosti, např. v případě „*láska je cesta*“ musela by mít láska inherentní vlastnosti stejné jako cesta. Avšak my jsme dokázali neadekvátnost těchto přístupů a tedy to jsou chybné předpoklady objektivismu. Objektivismus ale může vznést výtku, že se nezajímá o to, jak lidé rozumějí něčemu jako pravdivému, ale zajímají je „*absolutní pravdy, a to zcela nezávisle na čemkoli, co má něco společného s lidským fungováním nebo porozuměním*“ a tedy ani neumí vyložit to, jak lidé „*konceptualizují svět*“. (str. 225-236)

Objektivistické modely neztotožňujeme s objektivismem. Jsou to modely, jejichž prvky mají inherentní vlastnosti a relace, ale netvrdíme ještě, že odpovídají skutečnému světu. Jejich význam je ve vědách jako biologie či psychologie... (str. 236-240)

Mýtus subjektivismu tvrdí, že prostředkem zkoumání světa jsou naše smysly a intuice a že pocity protavené do uměleckého vyjádření transcendují racionálnost. Metafora je jedinečným prostředkem pro pochopení a vyjádření zkušeností a světa, dle Aristotela obzvláště nové metafory jsou přínosné pro nové pochopení. Objektivismus je nebezpečný, neboť opomíjí to důležité z hlediska člověka. Subjektivismus v naší společnosti je zatlačen pouze do oblasti umění a snad náboženství. (str. 205-206)

Omezení subjektivismu spočívají v tom, že tato teorie neuznává, že každá zkušenost je jistým přirozeným způsobem strukturovaná a že existují vnější omezení významu. Proti tomu naše teorie tvrdí, že existují gestaly, celostní nearbitrární struktury založené na přirozených dimenzích. Uznáváme, že jsou zde některé subjektivní prožitky nesdělitelné ostatním, ale také metafory, které částečně sdělování umožňují. (str. 241-244)

Experiencialistická alternativa

Experienciální přístup je alternativou k uvedeným dvěma mýtům. Využívá jednak rozumu ke kategorizaci a dedukci, ale využívá také fantazii k metaforickému nazírání jedné věci na základě druhé. Toto spojení nazýváme jako „*imaginativní racionalita*“. Netvrdíme, že neexistuje pravda, ale že pravda je relativní vzhledem ke kulturnímu a fyzickému prostředí, na kterém je zakotven náš pojmový systém. (str. 209-212)

Alternativa ke objektivismu je v tom, že sice neexistuje objektivní pravda, ale ta ani není nutná k tomu, abychom uspokojili naše touhy po poznání. Objektivita v novém smyslu by

bylo přenášení se přes veškeré předpojatosti. Alternativa ke subjektivismu je v tom, že ačkoliv uznáváme význam vždy pro nějakého člověka, zkušenost se odehrává jako gestalt koherentní s jinými strukturami. Fantazie není romanticky nespoutána, ale využívá se jí při tvorbě metafor. (str. 244-246)

Bohatší pohled na svět v rámci této alternativy se projevuje ve vzájemné komunikaci – uvědomování si rozdílů mezi komunikanty, tedy nežijme dle metafory potrubí. Projevuje se i v sebeporozumění, když hledáme metafory abychom učinili vlastní život koherentním a hledali prostřednictvím metafor smysl. Také v rituálech, jakožto koherentních a opakovaných zkušenostech. V umění, kde každé dílo může přinést novou strukturaci zkušenosti či nový význam, skutečnost. V politice, když si uvědomujeme že ekonomie a politika také využívá metafor, které cosi zakrývají. (str. 247-254)